

את שיעור הרביעית והמקוה מצאנו שחז"ל שיערו הן באצבעות והן בביצים, אולם את שיעור הכזית - לא מצאנו בש"ס שתלו בשיעור הביצים, כפי ששיעור הכותבת אינו תלוי בשיעור הביצים, וממילא אין הכרח לומר שיש לשער אחרת מגודל הזית שבימינו (יד יהודה יו"ד מ"א ב').

אולם ר"ת כתב שזית הוא חצי ביצה, וכן העתיק בשו"ע שיש לאכול מצה בשיעור כחצי ביצה - ולדבריהם מאחר ונפח ביצה בינונית בקליפתה היה בזמן הרמב"ם כ-50 סמ"ק - נמצא שהזית היה כ-19 סמ"ק שהוא הרבה יותר גדול מהזית הבינוני בזמננו.

מאידך, ראשונים רבים [שחיו בארצות שהזיתים היו מצויים בהם] לא השוו את שיעור הזית לשיעור הביצה, אלא כתבוהו כשיעור עצמאי [לדוגמה הרמב"ם - אף שאת מדת הקמח לחלה ואת הרביעית הגדיר על פי האצבעות הביצים והמשקל, ואת האגודל הגדיר ע"י השעורות - אך לא הסביר דבר לגבי מדידת הזית, אלא יש להוציא מדבריו שמאחר וסובר שגרגרת היא כשליש ביצה (בקליפתה) וידוע שהזית הוא קטן מגרגרת - בודאי שהזית הוא פחות משליש ביצה], או שאף כתבו להדיא שיעור קטן לכזית - ולכן העיקר הוא לשער את הזית כפי שהוא, כפי ששיעורו הראשונים שראוהו במקומות שהזיתים שכיחים.

כתב הרב חיים בניש שליט"א (מח"ס 'מדות ושיעורי תורה', קובץ 'בית אהרן וישראל' כסלו תשנ"ד) שכל הראשונים שכתבו רק 'כזית' ולא קבעו את מדת הזית על פי הביצים (ראה בהערה כ"ט) - גרו בארצות בהם מצויים זיתים, ופשוט שכשהזכירו 'כזית' - כוונתם היתה כפשוטו, כמדת הזית הטבעי, ומאידך כל הראשונים בארצות אשכנז שקבעו את נפח הזית על פי היחס לביצה ולא על פי גודלו הטבעי - נראה שעשו כן כי הזיתים לא היו מצויים באשכנז וצרפת [מאחר ואזור הגידול של זיתים משתרע צפונה רק עד קו רוחב 45 באיטליה, וקו רוחב 44 בצרפת, ואילו חכמי אשכנז היו במקומות צפוניים יותר - בין קו רוחב 48-51], כמ"ש אחד הראשונים (כת"י מאחד מתלמידי דבי מהר"ם מרוטנבורג, מובא בקובץ המועדים [מוריה, ירושלים תשס"ה] פסח ח"א עמ' ס"ה) 'ולי הכותב אינו קשה [קושיית המרדכי כיצד הלל כרך שלשה זיתים ואכלם, ראה בהע' ל'], כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים אפילו ששה אינם גדולים כביצה'.

בספר האשכול (חלה קכ"ה-קכ"ו) הביא בשם רב שרירא את הסברו של רב הילאי 'והאי דקצת רבנן שיערו לפי דעתם ביצה [כלומר, שיערו את הביצה במשקל] ולא שיערו כזית וככותבת וכגרגרת - משום דביצה תלויין בה מילי נפשי - קב וסאה ואיפה ועומר כולהון משתערין בביצה, לפיכך שיערו לפי דעתם, אבל הני שיעורים שבקינן לפי דעתו של רואה', כלומר כל ששיערו את הביצה במשקל היה רק כי תלויים בה שיעורים גדולים של לוג קב סאה ואיפה - שלא ניתן לאמדם על פי נפח ביצים, משא"כ כזית וככותבת וכגרגרת אינם בסיס לשיעורים גדולים - וניתן לשערם בעצמם.

רשב"א ((משמרת הבית ד' א')) 'חמש עשר ביצים שהן הרבה מששים זיתים', כלומר שהזית הוא פחות מרבע ביצה.

ריטב"א ((שבת ע"ו:)) הוספה בסוף המסכת בהוצאת מוסד הרב קוק) 'הגרגרת - יש בו כמה זיתים', ומאחר ולדעתו גרגרת היא שליש ביצה - א"כ בביצה יש זיתים רבים).

וכן נראה מהמאירי (שבת צ"ה.) שכתב 'עציץ שהוא נקוב בכדי שיצא ממנו שרש קטן, והוא פחות מכזית מעט - הרי הוא כקרקע' - שנוח יותר להבין שכוונתו שכזית הוא קטן, וממילא 'שרש קטן' - הוא

יותר קטן, אולם אם כזית הוא גדול - הרי ש'שרש קטן' גם צ"ל גדול [שמעתי מהרב יעקב רודמן שליט"א].

וכן מהמאירי (שבת כ"ג.) 'ומצה ומרור אין בהם צורך זמן - שאין זמן לאכילת כזית'.

הרמב"ם (עירובין א' ט') הרי"ף הרשב"א הרא"ש הריטב"א האו"ז ורי"ו - פסקו כמ"ד ששיעור עירוב הוא שש ביצים, וממילא מוכח שלדעתם גרוגרת היא שליש ביצה, וממילא כזית הוא פחות מכן, ראה בשבת (צ"א.) זרק כזית תרומה לבית טמא מהו? למאי, אי לענין שבת - כגרוגרת בעינין [מוכח שכזית קטן מכגרוגרת]; כך דייק הפר"ח (תפ"ו א') שכך קי"ל מאחר והשו"ע סתם כרמב"ם לגבי שיעור עירוב (שס"ח ג'), או שהביא רק את הרמב"ם (ת"ט ז') [ולפי זה אין המוחש (גודל הזית הטבעי) מכחיש אותו כל כך כמו לשיטת התוספות שהביצה אינה אלא שני זיתים - שזה לא מסתבר כלל כיון דבכזית בינוני משערין].

כתב בקה"י שעיקר הכזית הוא פחות משליש ביצה בקליפתה, ויתכן שיש לשער לפי נפח זית בן ימינו, וסמך על זאת לגבי אכילת מרור.

וכ"כ הנצי"ב מוולאזין (מרומי שדה פסחים ל"ט.) במכתב לבנו, 'כמה מעכ"ה נ"י מחמיר בכזית מרור... וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר'.

כתב הקה"י שהגר"ח מוולאזין סמך על שיעור הזית הקטן גם לגבי אכילת מצה [בשערי רחמים כתב בשם הרב יוסף אב"ד דסלוצק שהגר"ח היקל אף בליל א' של פסח, והקה"י הסביר את הקולא רק לגבי קידוש במקום סעודה].

וכ"כ הספר 'אאלפך בינה' ששאל את פי מרן הגרשז"א צ"ל אם אפשר לסמוך על שיעור הכזית של הגר"ח מוולאזין לכזית מצה דאורייתא בליל פסח לחולה או בשעה"ד, והשיב 'ודאי טוב להדר לאכול יותר אם אפשר לו, אבל מי שקשה לו להדר - יכול לסמוך על שיעור הגר"ח מוולאזין'.

אין לתמוה כיצד מקיימים מצות אכילה בשיעור כה מועט של כזית, וי"ל שכפי ששיעור פרוטה מחייב בממון אף שהוא שיעור זעיר [ונתן להוכיח שגם בזמן חז"ל היה זה שיעור מועט ביותר] - כך גם שיעור 'כזית' הוא השיעור המזערי שיצא מכלל פירור ויש בו חשיבות אוכל [כשאין תנאי נוסף של שיעור שביעה (בכביצה) או של יישוב הדעת (בככותבת)], וחשיבות זו תלויה בגודל פרי הזית באותו מקום וזמן (הרב חיים בניש שליט"א).

מסתבר שגם בימי חז"ל הזית היה קטן מאד, שהרי חז"ל אמרו שעשר נמלים קטנות הן כזית, וכן ששתים או שלש נמלים גדולות הן כזית [לא יעלה על הדעת לומר שגם שיעור הנמלים השתנה בעקבות שינוי הביצים או שאיננו יודעים מה הם נמלים], וכן אמרו שניתן לגרר כזית שומן מהסכין [אינו מסתבר שהיתה כל כך הרבה שמנונית על הסכין באופן הרגיל אם לא ששיעור הזית היה מועט], ושראש של תור הוא יותר מכזית, ושהקומץ מכיל לפחות שני זיתים, ושבמטלית קטנה יש כמה זיתים, ועוד ראיות רבות לכך, ונמצא שעיקר שיעור הכזית הוא כגודלו בימינו.

מאחר וחז"ל שיערו את הכזית בזית בינוני ששמו אגור בתוכו - נראה שיש לנו לשער כגודל הזית מהזן הסורי - שהוא המתאים ביותר להגדרה זו, שנפחו הוא 5 סמ"ק. ראה ברכות (ל"ט). כזית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני וזהו אגורי... ולמה נקרא שמו אגורי ששמו אגור בתוכו, מאחר ועצי הזית מאריכים ימים מאד וגם גדלים ללא השקיה - מסתבר שלא חלו בהם שינויים מפליגים, והנה זן הזית הסורי הוא הבינוני בגודלו, והוא גם המצטיין ביותר בתכולת השמן ומסתבר שהוא המכונה 'אגורי', גודלו 2.5-3.5 סמ"ק, ובמקרים נדירים שבעה סמ"ק (הרב הד"ר יהודה מרגולין).

כתב היד 'היד' יהודה (י"ד מ"א ב') 'ואני תמה במאד מאד מה ראה לבוא בפלפול על שיעור זית נמי הא בגמרא לא נמצא זולת כזית בכל מקום, ולא נתנו כלל השיעור על ביצים, והזיתים היו מצויים הרבה במקומם, והיה ידוע שיעור כזית כמה הוא ובזה כתבו שיעור לכל האיסורים והמצות, רק התוס' מדייקו... א"כ מוטב היה לו לחקור אצל אנשים הבאים מארץ הקדושה ומשאר מקומות אשר שכיחים שם זיתים והיה יודע היטב האיך לשער השיעור כזית.

בספר אאלפך בינה הביא צילום תשובת הגר"ח ק"ש שליט"א 'כמדומה שכך היה אאמו"ר זצ"ל פוסק בשם החזו"א - שעל שליש ביצה של זמנינו אפשר לברך ברכה אחרונה', ובשם הרה"ג רבי חיים זייבלד שליט"א שהגר"ח ק"ש שליט"א קילף לו שלשה שקדים רגילים ועמד על כך שיברך עליהם ברכה אחרונה, והסביר שאביו מרן הקה"י זצ"ל היה מרגילים לברך אחר אכילת שלשה גרגירי ענבים; עוד הביא את שכתב בספר 'מדות ושיעורי תורה' (ב' הע' 31) שהקשה למרן הגר"ח ק"ש שליט"א ממה שהחזו"א הכפיל את שיעור הכזית, והשיב לו שהחזו"א כתב כן מחומרא בלבד, אבל בעיקר הדין סבר שאין צורך להכפיל את שיעור הכזית.

ראיות נוספות הביא הרב אליהו בלר (קובץ בית אהרן וישראל קכ"ט), ששינוי בנגעים י"ג ח' טלית טהורה שהכניס ממנה ג' על ג' לבית טמא - נטמאה, וטמאה שהכניס ממנה אפילו כזית לבית טהור - טמאתו, ומלשון 'אפילו כזית' משמע ששכיח שכזית מן הבגד יהיה פחות משלש אצבעות על שלש אצבעות, וממילא אם הזית הוא הזן הנבאלי שנפחו המקסימלי הוא 7.5 סמ"ק הרי שיש 6.6 זיתים בביצה שנפחה 50 סמ"ק, וכדי שבגד ג' על ג' אצבעות יהיה גדול מכזית עוביו צ"ל כ-0.096 אגודל, ואם נפח הזית הוא רק ששה סמ"ק הרי שיש 8.3 זיתים בביצה ועובי החוט צ"ל כ-0.12 אגודל - ושני אלו הם עוביי חוט סבירים, משא"כ אם הזית הוא חצי ביצה - עובי החוט צ"ל 0.8 אגודל, שזהו עובי עצום, ובפשטות בלתי אפשרי.

עוד הוכיח מדאיתא בשבת (ע"ז). לא טמאו אלא בדם שיש בו רביעית - הואיל ויכול לקרוש ולעמוד על כזית, שמאחר והמציאות היא שנפח הדם הקרוש הוא כעשירית מנפחו הנוזלי - לכן אם יש כששה זיתים בביצה אזי יש כעשרה זיתים ברביעית, והגמרא אתי שפיר, ובדומה לזה אם יש שמונה זיתים בביצה - הרי שזית הוא 0.08 של רביעית, משא"כ אם זית הוא חצי ביצה - הרי שהוא 0.33 של רביעית, וקשה להלום את הגמרא.